

GRAMATIČKO NAZIVLJE U GAZOFILACIJU IVANA BELOSTENCA

Cjelovit naslov naslovljenoga rječnika glasi: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium*. Tiskan je u Zagrebu 1740. godine. Na osnovi raspoloživih podataka Josip Vončina smatra kako je Belostenec okončao rukopis već 1674., dakle punih 66 godina prije njegova objavljivanja. U tome dugu razdoblju Gazofilacij bijaše prepravljan, preuređivan. Vrijedno je pripomenuti da je ovo prvi hrvatski enciklopedijski rječnik i treći po redu u svjetskoj leksikografiji. Nakon talijanskoga i francuskoga rječnika pojavio se hrvatski. Poznato je kako su na sastavljanju talijanskoga i francuskoga sudjelovali skupovi odabranih jezičnih stručnjaka i pod okriljem svojih akademija znanosti, Belostenec pak bijaše sam i k tomu daleko od jednoga jačega znanstvenoga središta. U ovakvu svjetlu izranja Ivan Belostenec kao golema leksikografska figura, pojava evropskoga značaja XVII. stoljeća. Jezikoslovac prvoga reda u najstrožem smislu date riječi.

Na Gazofilacijevu kajkavsku osnovu naslojen je štokavski i čakavski nanos. Učinjeno je ovo u dalekosežnoj nakani da iz sva tri hrvatska narječja izraste jedinstven književni jezik. Posljedice ovoga osjetit će se tek u XIX. stoljeću u doba Hrvatskoga preporoda i kasnije. Premda dalji tijek razvoja književnoga jezika u Hrvata nije išao onako kako ga bijaše zacrtao Belostenec, sigurno je da bi on ostao prilično ogoljelim ako bi se iz njega odstranilo sve ono što je primio iz kajkavskoga i čakavskoga narječja. Tako je povijest uvelike dala pravo Belostencu.

Gazofilacij se sastoji od dva dijela: latinsko-hrvatskoga i hrvatsko-latinskoga. Prvi je potpuniji, bogatiji i pruža mnogo bolju sliku gramatičkoga (i ostaloga, dakako) nazivlja negoli drugi. Stoga sam se uglavnom koristio I. dijelom, II. tek djelomice, uzgredno. Naravski, u njemu je (I. dijelu) gramatičko nazivlje što ga je posjedovao latinski jezik u XVIII. stoljeću i bilo u službi evropskoga jezikoslovstva toga vremena. Za nas je najzanimljivije i najvažnije kako su ti nazivi protumačeni na hrvatskome, kako su opisani, definirani, jer su stvarno mogli pripomoći napretku hrvatskoga jezikoslovstva. Onovremene je takve nazive pisac obilježio kraticom *gramm.*, tj. *grammaticalis*, no njih je malo, to su oni najosnovniji. Bez obzira stoji li uz njih oznaka *gramm.* ili ne, izlučih gotovo sve gramatičke nazive uzete s današnjega stajališta. Izložiti ću ih po skupovima, što će biti prikladnije nego po abecednome redu.

JEZIK I GOVOR. — Pod natuknicom *lingua* — jezik biva i *lingua gentilis* — materinski jezik. Dakle potpuno suvremen naziv, odavno u općoj uporabi. Imenice *govor*, *govoreње*, *beseda*, *besedeње* dolaze skupa (u II.

dijelu) i protumačne su: sermo, loquella, locutio, colloquium, ali su u I. dijelu svaka posebno. Tako je sermo — govoreње, besedeње, loquella — govoreње, locutio — govoreње, beseda, colloquium — razgovor, spomenek.

GRAMATIKA. — Gramatika (grammatica) je definirana kao »navuk dobrog govoreња i pisaња«. Već prema tome što se podrazumijeva pod pojmom gramatike, za navedenu definiciju valja reći kako vrijedi i u naše vrijeme. A toliko je sažeta da se ne može obuhvatiti s manje riječi. Dalje slijede: grammaticalis — kaj k-navuku dobrog govoreња i pisaња sliša; grammaticus — koi navuk dobrog govoreња i pisaња zna i vuči.

FONETIKA. — Uneseni su svi osnovni nazivi koje su rabili gramatičari XVII. stoljeća. Tu je: vocalis — glasno slovo (...) kojeh je pet i drugem glas daju; consonans — skup glas čineći; consonantes literae — slova neglasovita, gluhoslova, slova glas čineča lestor z-glasovitemi; diphtongus — dveh liter ili slov skup zložeње; syllaba — slovka.

Veće je pozornosti vrijedna objasnidba naglaska. Ona glasi: accentus — tenor, glas syllab, t. j. je stanovito znameње koje kaže gda se vu zgovarjaņu ima reč, ali syllaba zdignuti, ali prignuti, ili spusti, ali stranke zdiči, stranke spustiti.

Belostenec dalje uočuje tri naglaska, opisuje ih i za svakoga bilježi odgovarajući znak. Naglasci su: acutus (´), gravis (˘) i circumflexus (ˆ).

MORFOLOGIJA. — U Gazofilaciju je naznačeno morfolozijsko nazivlje gotovo u cijelosti za svoje vrijeme. Takva ću ga i ovdje prenijeti.

a) **SKLONIDBA.** — Sklonidbeno je nazivlje objašnjeno opširnije. No dogodila su se i dva veća propusta kojih ću se kasnije dotaknuti. Slijede dakle: declinatio — ogibaње, vklanaње, ognuče, vkloneње, odstupleње; declinabilis — odstupljiv, ogibljiv; verbum declinabile — reč koja od svojega na koncu zagovarjaņa odstupati more, t. j. reč odstupljiva; indeclinabilis — neogibljiv, neodstupljiv, neognut. Bit će kako suvremeni naziv »nesklonjiv« nije ništa zgodniji negoli ijedan od predočenih. Sklonidba je pak samo jedan prijevod lat. declinatio. I to kalkiran.

Za padež, tj. casus, pod 3. kaže se »padaње, opadaње«, a pod 5. »Caus dicintur vocabulorum formae pthosis — namena, nagibaње, spadaње, declinaciih, kajti iz nagibaņa jedne reči na drugo idu«. Imenica je padež samo toliko pogodnija što se od nje mogao izvesti prid. padežni, a nagibanje i spadanje nijesu za ovo toliko prikladni.

Najpotpunije je protumačen 2. padež: »genitivus — od koga se drugi narajaju po nagibaņu zadne slovke, i poznavaju se po pitaņu cuius? čii ali čia? (D) čigov«. Osjetno škrtije akuzativ, vokativ, lokativ i instrumental. Nominativ i dativ uopće nijesu pribilježeni; jednostavno ih nije kao posebnih padeža, odnosno natuknica. Stvar sama po sebi ipak začuđuje. Teško je pomisliti da ih je previdio leksikograf Belostenčeve veličine i njegova smisla za znanstvenu akribiju. Najvjerojatnije je da je do ovoga došlo zbog nemara drugih — redaktora, slagara, lektora ili su pak izgubljeni listići na kojima se nalazahu te natuknice dok je Gazofilacij čekao na tiskanje. (Naprijed će se vidjeti kako ovo nije usamljen slučaj. Nema još stanovitih naziva koji bi po svemu morali biti u Rječniku. Uzroci bi također trebali biti isti.).

Brojevi su ovakvi: singularis — jedini, osebniji, osobit, sam; dualis — dupliti, dvojstručni; numerus pluralis — vekši broj, vnožine broj. Skoro su svi pogodni za gramatičke nazive i u današnjoj upotrebi.

Što se tiče rodova, zanimljiv je prijevod sred. roda: neuter — ni jedan, ni jedan ni drugi. Dakle doslovno.

VRSTE RIJEČI. — Gazofilacij donosi osam vrsta riječi. Nedostaje adverbium — prilog. Budući da se on nalazi u popisu kratica (Adv. — Adverbium, vel. Adverbij), nema sumnje da je pisac bio obradio dati naziv, ali je kasnije ispušten.

a) **IMENA.** — Za imenicu je rečeno: »substantivus — samostojni, samobitni (...), nomen substantivum — samostojna, samobitna reč prez druge samo-razumljiva«. Svakako uspješno prevedeni i objašnjeni latinski predložak. U vezi s imenicom ide naziv umanjnice (deminutiva); diminutivus — pomenšajući, pomenšljiv; verbum diminutivum — reč pomenšana ili skraćena vu svojem zlamenu, t. j. meñe zlamenujuća...

Uvećanice (augmentativa) i pogrđnice (pejorativa) ne može se naći u Rječniku. One su mlađega postanka.

Zamjenica — pronomen — je »krstno ime, pred ime, reč kâ se mesto imena polaže«. Oдавle se mogao uzeti naziv *predime*, koji doslovno odgovara lat. izvorniku. Nije isključeno kako je današnji naziv zamjenica potaknut Belostenčevom definicijom »reč kâ se mesto imena polaže«.

S više su uspjeha predloženi nazivi za pridjev: adjectivus — priložen, privržen, prihien. Ovakvi su pridjevski stupnjevi: positivus — postavlji; superlativus — vrhu znašajući. Ne opstoji natuknica comparativus već comparativè — prisposodno, prisposodblajuć, 2. sravljen. Bez dvojbe su prihvatljiva tumačenja: postavlji i sravljen, tj. sravnjen. Unatoč tomu, u našim se gramatikama upotrebljuju sva tri latinska naziva. Domaći ne uđoše.

Uz numerus stoji »broj«, ali nije spomenuto da služi i u gramatici. Međutim broj (numeri) uvršten je među kratice i pisac ga rabi pri oznaci vrste riječi. Inače je broj izložen dosta opširno. Njegovo značenje u gramatici kao da ne bi ni malo važno.

b) **GLAGOL.** — Naravski, u Gazofilaciju ne dolazi naziv glagol. Natuknica je *verbum* najdulje razrađena, njezino je pak opće značenje »reč«, dakle naziv koji je tada vrijedio za glagol. Osim toga ne postoji potvrda za infinitivus.

Suvremeni naziv »sprezanje« nije nimalo sretniji nego Belostenčev »sklopljenje, zvežanje« za conjugatio.

Glagolska su stanja: activus — delajući, t. j. koi dela; passivus — trpeći. Isto dakle što i radno i trpno stanje.

Za vremena Gazofilacij nudi nazive: praesens — ovdešni, sadašni, nazočni; futurus — budući, dođući, pridući, prišestni, došasti, prihodni; imperfectus — nesvršen; perfectus — završen, dokoñan, ispuñen. U svakome slučaju dosta obilato i uspješno.

Nesvrhovit je prijevod im. participium — dela jemañe i gerrundium — reč kâ trpleñe zlamenuje. Međutim, sve do naših dana u gramatikama se provlači dvobesjedni naziv za obje riječi! Nije se otišlo dalje od Belostenca.

NESKLONLJIVE RIJEČI. — Gledano u cjelini, piscu se veoma posrećilo prevođenje dotičnih riječi. Tu su: praepositio — prepostavljanje,

prepostavak i praepositivus — prepostavljiv; coniunctio — sklopleće, združene; interiectio — med kaj hitaće, medpoloženje, medmetek, vmetek.

SINTAKSA. — Sintaksa je definirana ovako: sintaxis — navuk dobroga slagaća rečeh u govoreću. Ovomu se ne bi moglo prigovoriti ništa ozbiljnije; u osnovi važi i sada.

Kako je malo prije navedeno, imenica verbum glasi »reč«. Potom se nižu: verbum patendi — reč trpeća, agendi — reč čineća, verbum personale — reč sopstvena, impersonale — reč nesopstvena. Bit će da se prve dvije odnose na glagole, ostale su imenice i druga imena. Nijesu navedeni primjeri prema kojima bi se to jasno odredilo. — Sastav riječi biva pod natuknicom structura — zloženje rečih.

Naziv koji odgovara rečenici iskazan je riječima srodna značenja: dictum — reč, zgovor; propositio — nakaneće, u srcu namišleće; enunciatio — izgovarjaće, izgovor; sententia — čut, štimaće, odsuda, odluka, izgovor. Stvarno je izbor velik, ali je zanimljivo da ni u jednome primjeru nije pruženo opisno objašnjenje.

Za dijelove rečenice opstojе nazivi: syntagma — naređenje, složenje, navuk; subjector — podvržnik, podvrzitelj, podmetavec; objectus — spočitavaće.

TVORBA. — Ovdje spada: praepositio — postavljaće, prepostavek; praefixus — preboden, okovan, obit; suffixus — priboden, pribit.

Iako izravno ne spadaju ovamo, ipak dodajem slijedeće nazive: homonymus — jednoimen; synonyma — reči jedno znamenujuće.

PRAVOPIS. — U Gazofilaciju bivaju osnovni nazivi: orthographia — znaće dobroga pisma; orthographus — dobropisec; punctum — piknja, nabada; incisio — zarezavaće, zrezavaće, rezaće, nafalata.

Svakako bi bilo ispravnije i sretnije da je za točku prihvaćena imenica piknja ili nabada, negoli što je uvedena tuđica. Pokazalo se da tuđica bijaše sasvim suvišna. A zarezavanje je isto što i zarez u smislu stavljanja toga znaka u pisanju.

DODATAK. — U Gazofilaciju je jednako zastupljeno ostalo jezikoslovno nazivlje, poetičko i govorničko, kako pokazuju primjeri: dialectus — razložno govoreće; philologia — ljubav govoreća ali navuk; philologus — znaća ili navuka ljubitel, jezikov znaća ljubitel; orthoepeja — prav čisto govoreće; phraseologia — vsakojake fele govoreće, spisavaće; anaphora — gda se reč puti od jedne reči vu kakovom govoreću počiva; metaphora — prenesće, prenesnica, gda se reč iz svojega zlamenuvaća lastovitoga vu drugo nelastovito prenese; gnoma — mudre i razumne reči; orator — govoritelj, besednik.

Iz svega izloženoga jasno se vidi da su u Gazofilaciju našli mjesta gramatički i jezikoslovni nazivi što postojahu u znanosti Belostenčeva doba. Stoga se za taj Rječnik opravdano može kazati kako je on ujedno i prvi hrvatski enciklopedijski rječnik jezikoslovnih naziva i izraza. Kamo sreće da je svojevremeno bilo više smisla za ono što je ponudio Belostenec! Izbjegla bi se suvišna lutanja i mnoge nezgrapnosti u hrvatskome jezikoslovnom nazivlju. Počinjalo se skoro ab ovo, kao da nema ništa, a ono bijahu postavljeni solidni temelji, na kojima se moglo sigurno graditi i dograđivati. Zbog toga Ivan Belostenec nije ništa manji. Naprotiv!